

A muravidéki magyar nyelvjárásokról és kutatottságukról

A Muravidék magyar nyelvhasználatának ma két markáns vonása van: 1. nyelvjárásiasabb, archaikusabb némileg, mint a legtöbb hazai helyi nyelvjárás, 2. idegenesebb, idegenszerűségektől terheesebb, mint a megszokott mindennapi magyar beszéd. Nyelvjárásiasabb, archaikusabb volta elsődlegesen azzal magyarázható, hogy nem hatott/hat rá oly közvetlenül és akkora erővel a köz- és irodalmi nyelv, mint idehaza (csaknem 90 esztendeje peremhelyzetben, sőt majdnem nyelvjárásziget-helyzetben van, az 50-es években pedig szinte teljesen elszigetelődött az anyaország nyelvétől). Szaporodó idegenszerűségei viszont azzal függenek össze, hogy folyvást növekvő interferáló hatást fejt ki rá a szlovén nyelv, még hozzá mind nyelvjárás, mind (regionális) köznyelvi változatában (hisz a muravidéki magyar nyelv ma már a kétnyelvűség körülményei között funkcionál; a zömmel törpe- és aprófalvakban is egyre kisebb lélekszám él vele; mind előnytelenebb szerepet játszik a nyelvi szocializációban stb.).

Ismeretes, hogy a muravidéki magyar nyelvjárásokat főképp a zalai nyelvjárás-típus jellemzőivel írhatjuk le, de egyes nyugat-dunántúli ismérvek mellett a szűkebben vett őrségi és hetési jegyek figyelhetők meg bennük döntően (vö.: IMRE S.: MMNyjR. Bp., 1971. 334–7). Rövid tájékoztatómban két feladatot tűzök magam elé: 1. Kiemelem a muravidéki magyar nyelvjárások néhány jellemző vonását úgy, ahogy a legutóbbi alsólakosi (Dolnji Lakoš) és zsitkóci (Žitkovci) szövegkiadásokban (l.: MOLNÁR Z. M.: MNy. 1992: 198–207; KÓSA E.: MNy. 1994: 221–5), továbbá két mai tanítványom, GAŠPAR ANITA legfrissebb lendvahegyi (Lendavske gorice) és HORVÁTH SIMONA dobronaki (Dobrovnik) gyűjtésében, illetőleg saját feljegyzéseimben előttem áll. 2. Utalok a muravidéki magyar nyelvjárások mai kutatottságának mértékére, illetőleg az előttünk álló gyűjtő és feldolgozó feladatokra is.

1. Hang-, alak- és szóképzéstan tekintetben – a teljesség igénye nélkül – az alábbiak jellemzik legfőképp a muravidéki magyar nyelvjárásokat.

A) Hangtani jelenségek.

a) Magánhangzó-jelenségek. – Megvan a nyílt *e* és a zárt *ë*: *elpilled, tehenkődik; plētykákodik, supēdli*. – Jellemző az *í, ú, ű* megrövidülése: *viz, kut, tűz, tőpörtyü ~ tőpörtü*. A köznyelvi *é* helyén meghatározott helyzetekben (pl. az egyes szám 3. személyű birtokos személyjeles alakok relatív töveiben, az *-l* igeképző előtt, továbbá az *-ék* és az *-és* főnévképzőkben) gyakori az *i* hang: *fűlit, kezibe, kübeszil, akadikoskodik, nyögis*. Az *ó, ő, é* kötött fonéma, ezért a szavak végén nem állhat, helyén *u, ü, i* van: *borsu, gērëndü, karalábi*. Az *é* helyén előfordul a nyílt *e* is: *nehez, tehen*. Az *-l* igeképző előtt – az nyugati nyelvjárások sajátágaként – középzárt magánhangzó nem állhat, sőt az eredetibb zárt *ë* is labializálódik: *buobiskul, pörül, ebidül(!)*. Ez a jelenség megvan egyébként a *-l* igei személyrag előtt és a polifonémikus értékű *ó, ő, é* helyén is, de ilyenkor együttjár az *l* kiesésével: *mosu, észü; erüködik* 'erőlködik', *kiärni* 'kérnél'. Hangsúlytalan helyzetben – főként a hetési falvakban – virulens még a labiális *ö-zés*: *selömtök, tehenkődik*,

tündérös; hiëtön, lisztöt. Részlegesen a hangsúlyos ö-zés is megvan: bötü, fölhü, köröszt, röndös. A ki igekötő gyakorta ü-vel hangzik: kühord, küatalál. Az á utáni o-zás sem ritka, de nem olyan erős, mint általában a nyugati nyelvjárásokban: kifárod, lábom, szárod, uccáro. – Az ó, ő, é többnyire még nyitódó diftongusos megoldású: juo, üdüö, ebiëdül(!). Az a illabializációja és az á rövidülése is előfordul, nyilván idegen nyelvi hatásra.

A kny. ó, ő : nyj. u, ü megfelelés erősen tartja magát: álanduan, zsidu, körü, mezzübe (Alsólakos), tanittuk, elü (Dobronak), takarittufát, délelütt, kettünknek, legelüre (Zsitkóc). Még egy lendvahegyi nyugdíjas tanítónő beszédében is szinte kivétel nélküli: fojosun, utolsu, szémléltetü, szülük. – Ugyancsak virulens a hangsúlytalan ö-zés: g'ëpön, kertögbe, lë^hetöt, lisztöt, sz'ëtmönt, termött (Alsólakos), iënökütünk, mëgöregöttem (Dobronak), érgyön, gyerökkoromba, szëdött, tesféröm (Zsitkóc). Ez azonban a pedagógusnő elemzett szövegében csak egyszer fordul elő: lihögve. – Az á utáni o-zás Lakosban erősebb, mint Zsitkócban: kovásznak, szitávo, vátásbo jártom (Alsólakos), csínyágattam, utánna, zatatásnak (Zsitkóc). Egyébként a lendvahegyi adatközlő nyelvhasználatában is rendszeresen elmaradt. – A kny. é : nyj. i megfelelés szinte mozdulatlan mindkét helyen: dilután, fenekire, zsömlit (Alsólakos), elig, estefeli, kepitek 'kepéltek' (Zsitkóc). – Ezt bizonyítja a tanítónő következetes i-zése is: ëligi, körid, őszintik. – Az l kiesése még ma sem jár együtt szükségszerűen a megelőző magánhangzó nyúlásával: nevetünk 'neveltünk' (Alsólakos), beszigetni, kerüt, tanuni (Lendvahegy), föketünk 'fölkeltünk', kepitek (Zsitkóc). – A nyílt e hangra néhány szokatlanabb helyzetben is akadt példa: 'ërezze, gyerekünk, keny'ër. A kétféle e hangszíne több variációt mutat. A kettőshangzóknak jóformán minden változata él még Lakosban, Zsitkócban ugyanakkor már több monoftongusra figyeltem föl, főleg az é fonéma esetében: ëdösapám, tesféröm, tes'vérömmë.

b) Mássalhangzó-jelenségek. – Szinte általános az l-ezés: bagla, bival, hel; bellebb. Jellemző az explozív ty-zés, gy-zés: aptya, raktya. Gyakoriságát az r utáni esetek még szaporítják: irgyon, pörgye, törgye. Sűrűn zöngétlenednek a szóvégi mássalhangzók (főként a zár- és a réshangok): galamb, irity, kaffok, korász, küszöb, rókász, ugyanakkor a v előtt erős még a zöngésedés: jou iëdvágyu, ödven, sog van, noha maga a v hang – pl. a határozói igenév képzőjében – eléggé rendszeresen zöngétlenedik: fütfe, rakfa. Az n a szóvégen mindig és sokszor a szó belsejében is palatalizálódik: kalány, székriny; csinyál, tekenyü; de a szóvégen az ny depalatalizációja is gyakori: csákán, patkán, szëgin. A főnévi igenévnek kétalakú képzője van: mondanyi, pödörnyi; hinya, rinya. – Nem ritka az intervokális nyúlás: elbágygyod, mezzü, tanittu. Ez főleg az s végű melléknevek toldalékos alakjaiban igen erős: hangossan, okossabb. Megvan ugyanakkor mintegy az ellentéte, egy erőteljes rövidülés is: orájig 'orráig', uzsonára. Gyakori a szótagzáró l kiesése; egyfelől még a másutt szokásos pótlónyúlást sem idézi elő: edobál, emënt, fösü, pörzsünyi; másfelől – ritkábban – alapalakban is eltűnhet: aszta, besü, rëgge. Sokszor kiesik vagy redukálódik a szóvégi r vagy n: akkor, má, niëtyko; olla ~ ollaⁿ. A köznyelv kétalakú határozóragjai közül a -nál, -nél és a -val, -vel egyalakú: kertná, partná; hamuve, marhákke; a köznyelvi -szor, -szer, -ször és -hoz, -hez, -höz pedig csak két alakban fordul elő: nyⁿócco, tisszö; kutho, kerthö.

Az *l*-ezés a bomlás kétségtelen jeleit mutatja még ugyanazon morféimákban is: *ollan ~ ojjan, illen ~ ijen*¹ (Alsólakos), de az *l* kiesése vagy redukciója sem teljesen következetes már, bár viszonylag erős még: *ed'ogozgattam ~ dogozott ~ dolgoztunk* (Alsólakos), *efogyott, főfordított, táncutunk; magyaru, szlověnu ~ szlověni* (Dobronak), *beszigetni, kerüt, tanuni* (Lendvahegy), *föketünk, kaszát, kepittek* (Zsitkóc). – A *v* zöngésítő hatása, illetőleg zöngétlenedése eléggé általános még: *huzsviēt naptján, tolfosztázs vuot, vasárnab vuot; ötfen körü* (Dobronak). A határozóragok használatában igen erős a nyelvjárásiasság: *ëggyikke, másikke; valakihö; iskolábu* (Dobronak). Eleven még az intervokális nyúlás: *üdüssebb, tanittunk*; de a kiesés és a rövidülés is mindennapos: *akko, juo 'jól'; ara 'arra', ben 'benn'* (Dobronak).

B) Alaktani jelenségek. – Igen sajátos némely birtokos személyjeles alak: pl. az egy birtokra utaló többes szám 1. személyében: *füödenk, kutank, madarank* (= földünk, kutunk, madarunk); az egy birtokra utaló többes szám 3. személy esetében: *csalággjik, fájik, kertjik* (= családjuk, fájuk, kertjük); a több birtokra utaló egyes és többes szám 1. személy esetében: *lovajimak, tehenimek, tikomak ~ tikajimak; álatunkak* (lovaim, teheneim, tyúkjaik; állataink). – A *t* végű igék felszólító módjában bizonyos esetekben nem affrikáció megy végbe, mint a köznyelvben, hanem spirantizáció: *füssek, javissa, segissen, tanissak, számissa*. – A feltételes mód tárgyas ragozásának egyes és többes számú 3. személyében – analógiás hatások folytán – kialakult és máig megmaradt egy hosszabb igealak: *várnája, kérnije; várnájik, kérnijik*. – Ezek és a hozzájuk hasonló alaktani jelenségek mind a mai napig meglehetősen elevenek, sőt a friss szövegekben még a töváltozatok tekintetében is fordulnak elő szokatlanabb alakok: *csodákszott, hit, kèviket, mēnsz, szomit* (= csodálkozott, hívott, kévéket, mész, szomjas).

C) A szókészletten. – Sok jellegzetes tájszava van a Muravidéknek, a tájszók mindhárom típusában. Csak ízelítőül néhány: *borza* 'porhanyó, laza', *borsu* 'bab', *csöpögü* : *östök* 'eresz', *csötöngül* 'járkál, téblábol', *görbül* 1. '(a téhen) kérödzik', 2. '(az ember) böfög', *kákics* 'tejesfű', *kopozott* 'telhetetlen, jó étvágyú', *köcöle* 'szénahordásra szolgáló, nagyobb vászon ruhaanyag', *lesü* 'lakodalmások megfigyelése', *összütt* 'együtt, közösen', *part* 'domb-oldal, emelkedő', *porhál* 'földet lazít, kapál', *rèdli* 'sütő', *sasa* 'fosztás', *szöplücös* 'szeplős', *takar* '(szénát) gyűjt', *tikácul* 'földoklik'. Stb.

2. A Muravidék magyar nyelvjárása nem fehér folt a magyar nyelvjáráskutatás térképén, még ha nem kísérté is olyan mérvű érdeklődés, mint az erdélyi vagy a vajdasági magyarság nyelvét. Ennek ellenére értékes előzményei vannak, noha maribori hallgatóim nagyon hiányolják, hogy miért nincs róla egy viszonylag teljesebb, könnyen elérhető és hasznosítható leírás, összefoglalás. Tény, hogy végeztek itt gyűjtő-feltáró és feldolgozó munkát neves néprajzosok (PLÁNDER FERENC, BELLOSICS BÁLINT, GÖNCZI FERENC, SZENTMIHÁLYI IMRE, KERECSENYI EDIT, HALÁSZ ALBERT) mellett helybeliek, a volt Jugoszlávia és a mai Szlovénia állampolgárai (PENAVIN OLGA, VARGA JÓZSEF, KASZÁS JÓZSEF) és a budapesti egyetem, valamint a maribori pedagógiai kar végzett hallgatói (CSUKA JUDIT, KÓSA ERIKA, KÓSA ZSUZSA, SZEKERES ILONA, TORHÁCS KORNÉLIA) éppúgy, mint magyarországi kutatók, köztük BALOGH LAJOS, GUTTMANN MIKLÓS, KOLLÁTH

ANNA, MOLNÁR ZOLTÁN MIKLÓS, SZABÓ GÉZA, SZABÓ JÓZSEF, VÖRÖS OTTÓ és néhányan mások is (magam szintén részes vagyok), a nyelvatlasz két köti (Ju-1) gyűjtőjéről, BENKŐ LORÁNDRÓL és LÖRINCZE LAJOSRÓL nem is szólva.

A Muravidékről a közelmúltban főként lexikai-lexikológiai munkák jelentek meg nagyobb számban. De vannak azért innen származó szöveg- és adatközlések, hagyományos jelenségeírások, vázlatos jelenségbemutatók, hosszabb-rövidebb elemzések, bizonyos elméletibb megközelítések és egyéb olyan munkák is, amelyek eredendően nem nyelvjárási indíttatásúak, de nyelvjárási vetületeik is vannak (a kérdés történetiségére l. GUTTMANN M. in BOKOR J. szerk.: Az anyanyelv a két-nyelvűségben. Maribor–Lendva, 1999. 102–5). Örömmel állapítom meg, hogy a Muravidéknek még a magyar dialektológia legerősebb ágában, a tájszókutatásban sem kell szégyenkeznie (gondoljunk csak a nyelvatlasz 617 db lexikai térképére, PENAVIN OLGA ismert regionális atlaszára, a GUTTMANN–KÖBÖLKÜTI-féle atlasz muravidéki anyagára). – De a termékeny igyekezet itt – kétségtelenül – a lexikológia terén hozta meg legtöbb gyümölcsét. A Muravidéken ugyanis kiemelten került szóba egyfelől a változások bemutatása (főként GUTTMANN-nál), másfelől a nyelvföldrajzi és a szociolingvisztikai háttér komplex és árnyalt elemzése (MOLNÁRNál), illetőleg harmadsorban a családon belüli és a családon kívülről jövő nyelvi hatásoknak a vizsgálata (elsősorban BOKORNál). Meggyőződhattünk arról, hogy a mindenkori tájszóhasználat még egy kisebb régióban is hordoz területi, társadalmi és egyéni különbségeket: a kny. *létra* nemcsak nyj. *liëtra* vagy *l'ëtra* lehet, hanem *r'ëtuha*, *rëtuha* avagy éppenséggel *uodal* vagy *"ódal* is. Sőt: adott esetben egy (táj)szó nemcsak élő és nem élő lehet, hanem, ha élő, akkor élő és normatív, mint pl. a *borsu* 'bab' tájszó Göntérházán (Genterovci), illetőleg élő, de visszaszoruló, mint a *përgyuka* 'lepke' Völgyifaluban (Dolina), vagy élő és terjedő is, mint mondjuk a *nyámorog* 'lassan, kelletlenül eszik' Hosszúfaluban (Dolga vas).

Ez azonban nem jelenti azt, hogy a Muravidék nyelvjáráskutatásával minden rendben van. További vizsgálata több mindennel megokolható: 1. Sok archaikus vonást őriz (pl. morfológiája), megtalálhatók benne a nyelvjárás alaprégei. 2. A két-nyelvűség körülményei között létezik, jövője bizonytalan, leletmentési célból is indokolt továbbkutatása. 3. Szókészlete rendkívül gazdag, szinte kínálja magát egy szép regionális tájszótár számára. 4. Igen változatos fonetikája-fonológiája, különösen sokféle *e* és *ë* fonémájának hangszínrealizációja, amely külön tanulmány tárgya lehetne. 5. Máig nincs kellően tisztázva, van-e, s ha van, milyen különbség van a goricskói és a Lendva környéki, illetőleg a hetési és a nem hetési falvak nyelvjárásai között.

BOKOR JÓZSEF